

УДК 811.161.2'373

ВИВЧЕННЯ ПАРОНІМІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Сергій Яремчук

*Національний університет "Львівська політехніка",
вул. Карпінського 2/4, кімн. 301, 79013 Львів, Україна
кафедра іноземних мов,
тел.: 0322 258 27 53
ел. пошта: kochanyja@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5648-7466>*

Зосереджено увагу на теоретичних і практичних аспектах вивчення паронімії в іншомовній аудиторії, подано основні вправи, завдяки яким студенти-іноземці зможуть легше та ефективніше вивчити, засвоїти та правильно вживати пароніми сучасної української мови.

Ключові слова: українська мова як іноземна, паронім, паронімія, паронімізм, графічні вправи.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2019.14.2735>

Постановка проблеми. Пароніми як феномен лексичної системи української мови в якості об'єкта спеціального вивчення почали привертати увагу мовознавців значно пізніше, ніж синоніми, антоніми, омоніми. Зростання інтересу до паронімів в українській мові в сучасній науковій літературі є зумовлені тією помітною роллю, яку відіграє паронімія в арсеналі засобів виразності, особливо художньої літератури та публіцистики.

Найбільш поширене, традиційне розуміння паронімів охоплює співставлення слів, які мають будь-який звуковий збіг, тобто і слів з випадковою подібністю їхнього фонетичного образу, і слів споріднених, спільнокореневих. Такі визначення ми знаходимо у працях Г. Козачук, О. Микитюк, О. Пономарева, І. Фаріон, І. Ющука та ін. [див.: 1 : 12; 3 : 81; 4 : 46; 5 : 153; 6 : 189]. Таке розуміння паронімів іде від античних риторик і в кінцевому результаті зводиться до паронімії – стилістичного прийому, що полягає у спеціальному зближенні слів, які мають будь-який звуковий збіг [3 : 81]. У дефініцію паронімів мовознавці, звичайно, включають таку структурно ознаку, як однаковий наголос слів, що співставляються. Паронімія також є проблемою правильності літературного мовлення, проблемою культурного мовлення.

Мета статті – дослідити теоретичні особливості вивчення паронімії в процесі викладання української мови як іноземної, а також звернути увагу на прикладний аспект – подати основні вправи для вивчення та засвоєння цього матеріалу в іншомовній аудиторії.

Виклад основного матеріалу. Пароніми (гр. *παρά* – біля + *ὄνομα* – ім'я) – це спільнокореневі слова, які є близькими за звучанням, але не збігаються за значеннями. Наприклад: ефектний – ефективний, економний – економічний, підпис – розпис. Пароніми, як правило, належать до одної частини мови і виконують в реченні аналогічні синтаксичні функції.

Пароніми являють собою значний пласт лексики і наряду з синонімами, омонімами, антонімами є одним із компонентів лексичної системи мови та займають у ній особливе місце.

Мовознавці виділяють такі групи паронімів:

- повні пароніми (мають різні значення);
- неповні пароніми (є синонімами в окремих значеннях);
- пароніми, які є синонімами в усіх значеннях.

Пароніми, які належать до першої групи становлять лексичне ядро категорії, яку ми розглядаємо, а пароніми з другої та третьої груп – її периферію. До першої групи належать, наприклад, такі пароніми: ефективний – ефектний, факт – фактор, кономний – економічний. Друга група представлена такими паронімами: сільський – селянський, гуманістичний – гуманітарний, трагедійний – трагічний. Третя група є наймалочисельнішою.

Паронімами в українській мові можуть бути як різнокореневі слова: військовий – воєнний – воїнський, їда – їжа, так і однокореневі: будівельник – будівник – будівничий, припускати – допускати [3 : 81].

Враховуючи особливості словотворення паронімів, ми можемо виділити такі групи:

1. Пароніми, які відрізняються префіксами: відплатити – заплатити, описка – відписка;

2. Пароніми, які відрізняються суфіксами: рекомендований – рекомендаційний, глинистий – глиняний, пісочний – піщаний.

3. Пароніми, які відрізняються характером основи: один має непохідну основу, інший – похідну. При цьому в парі можуть бути:

а) слова з непохідною основою і префіксальні утворення: ріст – виріст, хід – перехід;

б) слова з непохідною основою і безпрефіксальні слова із суфіксами: гальмо – гальмування; лист – листування;

в) слова з непохідною основою і слова з префіксом і суфіксом: вантаж, навантаження, сміх – посміхатися.

У семантичному відношенні серед паронімів знаходимо дві групи:

1. Пароніми, що розрізняються тонкими смисловими відтінками: довгий – довготривалий, бажаний – бажальний, життєвий – житейський. Таких паронімів є більшість, їх значення коментуються в лінгвістичних словниках (тлумачних, словниках труднощів, словниках паронімів).

2. Пароніми, які різко відрізняються за змістом: гніздо – гніздування, дефектний – дефективний, воля – доля, вода – врода, додолу – додому, шукати – ошукати. Таких одиниць у мові небагато [3 : 81].

Особливу групу паронімів становлять такі, які відрізняються функційно-стильовим закріпленням або стилістичним забарвленням: працювати – спрацювати, жити – проживати.

Поділ паронімів на частини мови є досить нерівномірним. Найбільше є ад’єктивних паронімів (приблизно 2500 одиниць). Друге місце займають субстантивні пароніми (понад 1000 одиниць). Найменше є дієслівних паронімів (понад 400 одиниць).

Паронімічні ряди можуть бути як двочленними (таких більшість), так і багаточленними. Наприклад, описка – відписка, заковтнути – проковтнути, ефектний

– ефективний, голод – голодування, кривавий – кровний – кров’яний – кров’янистий, виплатити – оплатити – заплатити – сплатити.

Деякі мовознавці трактують явище паронімії розширено, відносячи до паронімів будь-які близькі за звучанням слова (а не лише спільнокореневі). Уцьому випадку паронімами слід визнати також і такі співзвучні форми, як ланцет – пінцет, фарш – фарс, ескалатор – екскаватор, віраж – вітраж та інші. Однак їх зближення у мовленні носить випадковий характер і не закріплений багатоманітним системним відношень у мові. До того ж співставлення різнокореневих співзвучних слів нерідко носить суб’єктивний характер. Одній людині видаються схожими слова віраж – вітраж, іншій – віраж – міраж.

При вивченні паронімів природно виникає питання про їхнє відношення до інших лексичних категорій – омонімів, синонімів, антонімів.

Пароніми відрізняються від омонімів такими ознаками. По-перше: пароніми мають різне написання: диктат – диктант (пароніми), дача¹ – заміський дім, як правило, для відпочинку влітку, дача² – ділянка землі під лісом (омоніми). По друге, паронімічні слова ніколи не мають повного збігу у вимові. Наприклад, паронімічні шпиц – шпиль і омонімічні шпилька¹ – засіб для заколювання волосся, шпилька² – тонкий каблук. До того ж семантична близькість паронімів пояснюється етимологічно: першопочатково у них був спільний корінь. А збіг слів-омонімів, в основному, є зовнішнім, випадковим.

Пароніми з синонімічною близькістю, на думку О. Микитюк, варто називати ще семантичними варіантами або близькозвучними синонімами. Наприклад, виголошувати (прилюдно виступати з промовою) – оголошувати (офіційно заявляти), рятувальний (напр. загін) – рятувний (р. переправа), кампанія – компанія [3 : 81].

Змішування різних слів, близьких за звучанням, спостерігається, як правило, у мовленні, оскільки в мовній системі більшість подібних слів достатньо чітко відмежовується одне від одного, хоча деколи подібне звучання спільнокореневого слова видаються настільки близькими один до одного, що їх досить важко розмежувати. Наприклад, дружний – дружній, яблучний – яблуневий, славний – славетний можна назвати неповними паронімами. Слова даного типу наближаються до спільнокореневих синонімів, хоча і мають різні риси:

1) паронімічні є або тільки власне українськими словами: оплатити – заплатити, осудити – обсудити, або лише запозиченими: абонент – абонент, економний – економічний, ефектний – ефективний. А в синонімічному ряду можуть об’єднуватися і ті, і інші. Наприклад, ярмо – рабство, кабала. Перше слово українське, друге – старослов’янське запозичення, третє – тюркське.

2) синоніми, позначаючи одне і те ж близьке поняття, нерідко семантично зближуються, тоді як пароніми позначають, як правило, зовсім різні поняття і відрізняються один від одного чіткою семантичною диференціацією.

Смислове розрізнення паронімів, як правило, не простягається до крайньої протилежності, тобто пароніми не вступають в різко антонімічні відношення. Вони можуть протиставлятися лише в контексті: “Служіння, а не служба”, “Терпеливість, а не терпіння” (Заголовки газетних статей). Мовознавець О. Микитюк виділяє пароніми з антонімічною близькістю: радіти – ридати, виходити – заходити, еміграція – імміграція, прогрес – регрес, експорт – імпорт, густо – пусто [3 : 81].

Паронімія характерна для таких частин мови: іменника: ділянка – дільниця, котюга – катюга, абонент – абонент; прикметника: економний, економічний,

гуманітарний – гуманний, бучний – гучний, сердечний – сердешний; дієслова: блискати – блимати, дискваліфікувати – декваліфікувати, майнути – гайнути; прислівника: ефектно – ефективно, виключно – винятково.

Пароніми вимагають до себе особливої уваги, оскільки у мовленні недопустимим є їх змішування. Неточність уживання зумовлене різними причинами. В одному випадку їх змішування виникає в результаті зближення реалій, які позначають дані слова: дно – днище, чаша – чашка, голковий – голчастий. В іншому випадку причиною неправильного використання паронімів виявляється загальність сфери застосування названих понять, предметів, процесів, дій, якостей: ланцет – пінцет, лоцман – боцман, брутто – нетто, бароко – рококо.

Виникнення мовленнєвої помилки трапляється і в результаті нерозрізнення стильової належності слів. Нерідко спостерігаємо зближення книжних, спеціальних слів із розмовними: антиномію змішують з антимонією; слова, стлістично нейтральні, змішують з розмовними чи просторічними: заіржавілий – з розмовним ржавий, окатий – з розмовним окастий.

Причиною змішування може бути також нерозрізнення малознайомих носію мови чи іноземцю паронімічних слів. Власне цим можна пояснити змішування в мовлення слів дистанція – інстанція, об'єкт – суб'єкт, екскаватор – ескалатор.

Помилкове використання паронімів нерідко можемо знайти і в мові української преси. Найбільш яскравими прикладами невідповідності правилам уживання можуть слугувати такі слова, як дружний – дружній, оплатити – заплатити, дійовий – діяльний (хоча часто можна зустріти і неіснуюче діючий замість правильного чинний).

Паронімію як одне із мовних явищ з давніх-давен використовують оратори, письменники, поети, публіцисти. Вона лежить в основі створення особливого роду стилістичної фігури – паронімазії. Її сутність полягає у спеціальному змішуванні паронімів для досягнення образності або комічності [3 : 82; 4 : 47]. Наприклад: Будеш солодким – розкляють, будеш кислим – розплюють (Нар. тв.); Серце просвітленого схоже на дзеркало: воно нічого не хапає і нічого не відкидає; отримує, але не утримує (Е. де Мелло); Засади, взяті від чужинців і не достосовані до української психології й традиції, стають не засадами, а засудами (Ю. Липа); Не слава, а страва (Д. Донцов).

Паронімазію як один із засобів актуалізації нерідко використовують у заголовках газетних публікацій: “Труби і трубадури”, “Відходи і доходи”, а також у назвах художніх творів.

Пароніми поряд із іншими лексичними одиницями, володіють немалими потенціальними стилістичними можливостями, вмiла реалізація яких дозволяє створювати образ, що запам'ятовується, надають мовленню особливих емоційно-експресивних відтінків, служать засобами гумору, іронії, сатири: Хай буде все небачене побачено. Хай буде все побачене пробачено; З часів прапрадіда Гомера аж до сьогоднішнього дня немає кращого гримера, ніж добросовісна брехня (Л. Костенко).

Уміле і доречне використання паронімів – одне з найважливіших показників високоосвіченої людини, і, навпроти, змішування їх є ознакою невисокої мовленнєвої культури.

Для закріплення теоретичного матеріалу в іншомовній аудиторії доречно використовувати завдання, які спрямовані на розвиток пам'яті, мислення студентів, їхніх розумових здібностей та логіки.

Вправа 1. З наведеними нижче паронімами складіть словосполучення.

диктат – диктант;
ефектний – ефективний;
фабрикат – фабрикант;
осудити – обсудити;
уживати – заживати;
генеральний – генеральський;
економія – економіка;
злий – злісний;
рибний – риб'ячий;
болотний – болотистий;
дійовий – діяльний;
гірський – гористий;
глибокий – глибинний;
увійти – зійти.

Вправа 2. Вжуйте пароніми з прикметниками та іменниками, що подані в дужках. Складіть зі словосполученнями речення.

нетерпимий – нетерпний (холод, поведінка, біль, звичай, блиск, положення);
класний – класовий (наставник, характер, керівник, устрій);
економний – економічний (відносини, людина, теорія, закон, машина);
шкірний – шкіряний (диспансер, рукавиці, портфель, захворювання);
описка – відписка (непереконлива, неприємна, незначна, прикра, обурлива);
дипломат – дипломат (холоднокровний, юний, конкурсу);
абонент – абонемент (молодий, акуратний, протермінований, бібліотечний, концертний);
вітамінний – вітамінізований (вода, завод, мед, салат, страва);
гарантований – гарантійний (талон, чек, заробіток, подарунок);
їда – їжа (повільна, смачна, швидка, калорійна);
інженерний – інженерський (досвід, диплом, задум, інститут, талант, уява);
гуманний – гуманітарний (аура, людина, враження, погляд);
духовий – духовний (академія, книжка, література, потреба, сан, спокій);
спостережливий – спостережний (учений, лінгвіст, пункт);
дощовитий – дощовий (вода, день, краплина, осінь, хмари, потік).

Вправа 3. виправте мовленнєві помилки, пов'язані з уживанням паронімів.

1. У кінці книги наведений список рекомендаційної літератури.
2. Сусідній кіт повільно зайшов на кухню.
3. Болотистий мул є чудовим добривом.
4. Вона приготувала ситий сніданок.
5. Хлопець відповідав на питання з якимось винним виглядом.
6. Студент швидко освоїв матеріал.
7. Цього дня я почув багато ображених слів.
8. Герой роману весь час перебував у підвісному стані.
9. Щоби частіше бувати в театрі, я купив абонент.

10. Країна здійснила економний прорив.

Вправа 4. Виберіть паронім, що підходить за змістом.

Ріст	1) економний	2) економічний
Ґрунт	1) глинистий	2) глиняний
Муки	1) нестерпний	2) нетерпимий
Сукня	1) ефектний	2) ефективний
Вечеря	1) дружна	2) дружня
Націоналізм	1) воєнний	2) войовничий
Книжка	1) ощадна	2) ощадливий

Вправа 5. Поясніть різницю у значенні словосполучень.

сусідній дім – сусідський дім;
осудити вчинок – обсудити вчинок;
кардинальне рішення – кардинальське рішення;
виконавчий комітет – виконавчий робітник.

Вправа 6. Підкресліть правильний варіант.

1. (Підготуйте, приготуйте) домашнє завдання.
2. (Настало, постало) питання про переведення студента на другий курс.
3. Він (завершив, закінчив) університет цього року.
4. Вона (одягнула, надягнула) пальто зранку.
5. Просимо (дати, надати) приміщення для будівництва гуртожитку.
6. Він священик, тобто людина (духовного, душевного) звання.
7. (Гарантований, гарантійний) талон ви можете взяти у продавця.
8. Зарубіжний (фабрикант, фабрикат) придбав завод у нашому районі.
9. Давай підемо в (людне, людяне) місце.
10. Жінка впала у стан (ефекту, афекту, дефекту).
11. Він виявився (тактичним, тактовним) співрозмовником.
12. Наступного тижня хочу відвідати свого (хресного, хрещеного) батька.

Вправа 7. Виберіть і запишіть правильний паронім. Поясніть різницю в значенні паронімів.

1. Цей персонаж відрізняється від інших своїми різноманітними _____ (духовними, душевними) інтересами.
2. Держава проводить послідовну _____ (соціальну, соціалістичну) політику
3. Він ще не повністю _____ (освоїв, засвоїв) це правило.
4. Сьогодні перед вами виступить піаніст, _____ (дипломник, дипломант, дипломат) міжнародного конкурсу.
5. (Економна, економічна) політика держави проводиться дуже погано.
Корінні мешканці Центральної Америки – це _____ (індуси, індіїці, індіанці).
6. Філософія належить до наук _____ (гуманітарного, гуманного) циклу.

Вправа 8. Виберіть потрібне слово або словосполучення, яке стоїть у дужках. Мотивуйте свій вибір. Врахуйте, що в деяких випадках можливі варіанти.

1. На місці невеликого заводу, згідно з (генеральним, генеральським) планом реконструкції, незабаром буде (збудований, споруджений, створений) великий деревообробний комбінат. Вже на початку наступного року він зможе (відвантажувати, здавати) продукцію споживачам).

2. Відомо (будь-якому, кожному, всякому), що навіть (добрі, відмінні, пречудові) умови роботи ще не (визначають, вирішують, забезпечують, гарантують) успіху.

3. Як показує багаторічний (учений, учительський) досвід, в довірливій бесіді діти розповідають про свої (проблеми, завдання) з великим одкровенням.

4. Цей (недолік, порок, дефект) у деталі можна (побачити, виявити, визначити, помітити, відмітити) неозброєним (оком, поглядом).

5. Переможцеві конкурсу (присуджена, присвоєна, віддана, виділена) премія.

6. У новому готелі (головну, важливу) увагу звертають на (гарне, оптимальне, бездоганне) обслуговування гостей.

7. Досить (ефектними, ефективними) виявились заходи, які прийняло керівництво заводу для (підвищення, покращення, збільшення) рівня рентабельності виробництва.

8. У нашому колективі (були, бували, проходили, траплялися) зриви в роботі.

9. Оратор вже (вийшов, зайшов, увійшов, зійшов) на трибуну, але говорити не зміг, бо йому завадили (заклики, викрики, крики) із залу.

10. Після тижневого потепління завтра внаслідок різкого похолодання на дорогах України можлива (ожеледь, ожеледиця).

11. (Дискусія, диспут) стосовно реформи вищої освіти помалузаходить у глухий кут.

12. Спірні питання вам (пояснить, вияснить, роз'яснить) мій заступник.

Зауважимо, що запропоновані вище завдання варто подавати лише таким іноземним студентам, які досягли середнього рівня володіння мовою, відносно вільно розмовляють, грамотно пишуть і мають значний словниковий запас.

Висновки. Ми виявили, що пароніми досить широко використовуються в сучасній українській мові. Явище паронімії виникає в результаті ненавмисного або навмисного змішування близькозвучних слів у мовленні. Виділяють декілька груп паронімів, у залежності від особливостей словотворення, семантики, стильового закріплення і стилістичного забарвлення. У зв'язку з тим, що пароніми є одним із джерел мовленнєвих труднощів, паронімія розглядається в ученні про культуру мовлення і стилістику. Пароніми досить часто використовують у пресі, на радіо та телебаченні як засіб точності вираження думки у слові. Сучасні дослідники все більше уваги приділяють явищам багатства та різноманітності мовлення. Слова-пароніми включені в програму навчання Вищих закладів освіти, зокрема в курси "Українська мова за професійним спрямуванням" та "Українська мова як іноземна". Видаються словники паронімів та посібники з культури мовлення.

Вивчення паронімії покращить студентам-іноземцям знання з лексикології сучасної української мови, полегшить їм сприйняття нової інформації та розширить їхній світогляд.

Список використаної літератури

1. Козачук Г. О. Українська мова: навчальний посібник / Г. О. Козачук. – Київ : Либідь, 1993. – 272 с.
2. Микитюк О. Р. Культура мовлення: навчальний посібник / О. Р. Микитюк. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. – 236 с.
3. Микитюк О. Р. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма: навчальний посібник / О. Р. Микитюк. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2013. – 440 с.
4. Сучасна українська мова: Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; За ред. О. Д. Пономарева. – Київ : Либідь, 2001. – 400 с.
5. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова / І. Д. Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – 332 с.
6. Ющук І. М. Українська мова: підручник / І. М. Ющук. – Київ : Либідь, 2004. – 640 с.

References

1. Kozachuk H. O. Ukrainka mova: navchalnyi posibnyk / H. O. Kozachuk. – Kyiv : Lybid, 1993. – 272 s.
2. Mykytiuk O. R. Kultura movlennia: navchalnyi posibnyk / O. R. Mykytiuk. – Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2017. – 236 s.
3. Mykytiuk O. R. Suchasna ukrainska mova: samobutnist, systema, norma: navchalnyi posibnyk / O. R. Mykytiuk. – Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2013. – 440 s.
4. Suchasna ukrainska mova: Pidruchnyk / O. D. Ponomariv, V. V. Rizun, L. Yu. Shevchenko ta in.; Za red. O. D. Ponomareva. – Kyiv : Lybid, 2001. – 400 s.
5. Farion I. D. Movna norma: znyshchennia, poshuk, vidnova / I. D. Farion. – Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2013. – 332 s.
6. Yushchuk I. M. Ukrainka mova: pidruchnyk / I. M. Yushchuk. – Kyiv : Lybid, 2004. – 640 s.

*Стаття надійшла до редакції 10.04.2019
прийнята до друку 22.04.2019*

LEARNING PARONYMS DURING LESSONS OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Serhiy Yaremchuk

*National University "Lviv Polytechnic",
2/4 Karpinsky Str., room 301, 79013 Lviv, Ukraine
Department of Foreign Languages,
Phone: 0322 258 27 53
e-mail: kochanyja@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5648-7466>*

Paronyms as a phenomenon of the lexical system of the Ukrainian language as a subject of special study began to attract the attention of linguists much later than synonyms, antonyms, homonyms. The growing interest towards the paronyms in the Ukrainian

language in modern scientific literature is due to the prominent role played by paronymy in the arsenal of expressiveness, especially fiction and journalism.

The most widespread, traditional understanding of paronyms involves comparing words that have any coincidence in sound, the words with a random similarity of their phonetic image in particular and the words of the related, common-roots. Such definitions is found in the writing of G. Kozachuk, O. Mykytyuk, O. Ponomariv, I. Farion, I. Yuschuk. The knowledge of paronyms comes from the ancient rhetoric and ultimately comes down to a stylistic method called paronymous, a special convergence of words that have similar sound coincidence. The definition of paronyms includes such a structural sign as the same emphasis of the words, which are matched. Paronymy is also a problem of the correctness of literary speech, the problem of cultural speech in particular.

Speakers, writers, poets, and publicists have used the paronymy as one of the language phenomena for a long time. It underlies the creation of a special kind of stylistic figure - paronomasia. Its essence lies in the special mix of paronyms to achieve speech creativity or comical shade of the expression.

Paronyms, along with other lexical units, possess considerably potential stylistic possibilities, the ability to create a memorable image, give a speech of special emotional and expressive shades, and serve as means of humor, irony and satire.

The article focuses on theoretical and practical aspects of the study of paronymy for a foreign language audience, provides the main exercises. As a result, foreign students can study much easier and more effectively, master the correct use of paronyms in modern Ukrainian language.

Studying paronymy will improve foreign students' knowledge of the lexicology of contemporary Ukrainian language, facilitate their perception of new information and expand their outlook.

Key words: Ukrainian as a foreign language, paronym, paronymy, paronomasia, grammar exercises.